

Ontwikkeling van de Nederlandse landbouw. J. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw 1500-1950* (Boom, Meppel / Amsterdam 1992) 423 blz. f 57. ISBN 90-5352-044-9.

Jan Bieleman heeft een in bepaalde opzichten indrukwekkend boek over de Nederlandse landbouw tussen 1500 en 1950 geschreven. De veranderingen in het landbouwbedrijf of de *bedrijfsvorm* onder invloed van sociaal-economische en ecologische factoren zijn het centrale thema van het boek (11). Onderwerp van studie zijn daarbij de verschillende landbouw-geografische regio's: systematisch wordt steeds de landbouw van het weidebedrijf, het gemengd bedrijf van het rivierkleigebied en de zeeleigonden, de tuinbouw en de noordelijke, Middennederlandse en zuidelijke zandgronden behandeld.

Na een bescheiden inleiding, waarin enkele theoretische uitgangspunten worden uiteengezet en waarin de regionale verscheidenheid van het landbouwbedrijf wordt geschetst, volgen drie delen over de ontwikkeling van de landbouw in de perioden 1500-1650, 1650-1850 en 1850-1950. Vooral het (kortste) deel over de 'lange zestiende eeuw' bevat veel nieuwe informatie en inzichten, onder meer doordat Bieleman het bekende model van Von Thünen op de Nederlandse landbouw in deze periode toepast. Op overtuigende wijze toont hij aan hoe er een verband bestaat tussen de afstand van een landbouwgebied ten opzichte van de stedelijke afzetmarkten en de bedrijfsvorm in de betrokken streek, een verband dat ook lijkt te correleren met de bevolkingsdruk in de verschillende delen van ons land. Het tweede deel, over de periode 1650-1850, is, zoals Bieleman zelf al schrijft, geïnspireerd door de bijdrage van Roessingh aan *AGN* deel 6 over hetzelfde onderwerp, waarin op een briljante wijze het verband tussen de agrarische depressie van de periode 1650-1750 en regionale veranderingen in de bedrijfsvorm werd geanalyseerd. Bieleman voegt echter veel informatie toe aan het al door Roessingh gegeven beeld. Het derde, meest omvangrijke deel, geeft een gedetailleerd beeld van de ingrijpende veranderingen in de landbouw tussen 1850 en 1950. Het hele boek is helder geschreven en van tal van fraaie en zin-

volle illustraties voorzien, waardoor het een plezier is het ter hand te nemen.

Toch kunnen wel enkele kritische kanttekeningen gemaakt worden. Wat vooral tegen gaat staan is de herhaling van informatie over de specifieke omstandigheden en ontwikkelingen in de acht verschillende landbouwgebieden. In zekere zin heeft Bieleman acht verschillende landbouwgeschiedenissen willen schrijven, waardoor hij in elk deel, na het verhaal over landbouwgebied X te hebben afgerond, weer opnieuw gaat uitleggen wat de specifieke kenmerken zijn van landbouwgebied Y, om vervolgens de ontwikkeling van dit gebied te schetsen. Het beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in een bepaalde periode dreigt daardoor versnipperd te raken, tenzij de auteur er in slaagt steeds weer de grote lijnen aan te geven die de acht geschiedenissen bij elkaar houden.

Daar is Bieleman echter niet volledig in geslaagd. In deel I is hij nog redelijk succesvol door het model van Von Thünen als analytisch kader te gebruiken om de regionale verscheidenheid van de landbouw te duiden. Elke regio was, afhankelijk van de afstand tot de Zuidnederlandse en later de Hollandse afzetmarkt, ingeschakeld in de voedselvoorziening van het toenmalige urbane centrum van Noord-West-Europa – zo kan men dit deel lezen. In deel II verandert hij echter van perspectief. Nu wordt de wijze waarop de boeren in de verschillende gebieden reageerden op het dalende prijspeil de rode draad van het verhaal; het analytische kader van deel I verdwijnt echter naar de achtergrond. In deel III komt Von Thünen nog een enkele keer om de hoek kijken – in verband met de groei van de export naar Engeland na 1840 – maar in dit deel ontbreekt duidelijk de samenbindende vraagstelling en wordt de lezer haast overweldigd door een enorme hoeveelheid feiten. En doordat Bieleman van vraagstelling verandert, waardoor de verschillende delen vrij los van elkaar staan, en door het ontbreken van een centrale these in het derde deel, mist het boek conceptuele eenheid.

Ondanks het feit dat het een imponerende verzameling aan gegevens omtrent de landbouwgeschiedenis bevat, is het dus als synthese en analyse van Neder-

lands landbouw-historische verleden niet volledig geslaagd.

J. L. VAN ZANDEN

2 Oudheid

Codificatie van het Romeinse recht. Jill Harries en Ian Wood ed., *The Theodosian code. Studies in the imperial law of Late Antiquity* (Duckworth, Londen 1993) vi + 261 blz. £ 35. ISBN 0715624288.

In 429 gaf keizer Theodosius II (408-450) opdracht aan een commissie bestaande uit negen personen de wetgeving vanaf Constantijn de Grote (306-337) tot aan zijn eigen tijd te inventariseren en te codificeren. Het resultaat werd in 438 officieel gepresenteerd en genoemd naar de keizer: de *Codex Theodosianus* (*CTh*). Het initiatief van Theodosius II was feitelijk de eerste grootschalige poging van de Romeinse overheid om tot codificatie te komen van een veelheid van wetten die gedurende ruim een eeuw door verschillende keizers waren uitgevaardigd. Vanaf hun publikatie hadden de wetten opgenomen in de *CTh* algemene rechtskracht in het gehele Romeinse Rijk. De *CTh* heeft bijna honderd jaar gefunctioneerd tot de publikatie van een nieuwe codex: de *Codex Justinianus* (529). Voor historici is de *CTh* een uiterst interessant document omdat het inzicht geeft in het keizerlijk bestuur van het laat-Romeinse Rijk en in de problemen op velerlei terreinen waarmee de keizer werd geconfronteerd. Helaas is een omvattende historische studie van de *CTh* nog niet geschreven, maar studies die aspecten van de *CTh* behandelen zijn al wel verschenen. Deze bundel met bijdragen van historici en rechtshistorici valt in de laatste categorie.

De redacteurs hebben de bundel, afgezien van een uitvoerige introductie en een epiloog, onderverdeeld in drie delen die elk drie studies bevatten. Deel 1 behandelt de compilatie van de *CTh*, deel 2 gaat over wetgeving van Constantijn de Grote vooral in relatie tot het zich verspreidende christendom ('Constantine, Christianity and the Code'), en deel 3 handelt over de doorwerking van de *CTh* in de Middeleeuwen ('*Nachleben: the Code in the Middle Ages*'). De introductie van de hand van Harries schetst de totstandko-

ming van wetgeving in het (laat-) Romeinse Rijk. Terecht stelt zij dat wetgeving een vorm van communicatie is tussen heerser en onderdanen, waarbij het eerste initiatief voor wetgeving veelal van de laatste groep (vaak via 's keizers bestuursambtenaren) uitging door de keizer te attenderen op problemen. In reactie hierop kon de keizer wetten uitvaardigen. De keizer speelde dus een passieve rol.

Het eerste deel bevat twee artikelen van de oudhistoricus Matthews en de Nederlandse rechtshistoricus Sirks over het proces van compilatie, selectie en publikatie van de codex, en een artikel van Honoré, eveneens een rechtshistoricus, over quaestoren ten tijde van Theodosius II. Matthews en Sirks verschillen aanzienlijk van mening over de compilatie van de codex. Matthews is, in navolging van O. Seeck (*Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.* (Stuttgart 1919)), van mening dat de door Theodosius ingestelde commissie archieven verspreid over het rijk heeft geraadpleegd om tot een verantwoorde keuze van generale wetten te komen voor opname in de *CTh*. Sirks daarentegen meent dat de commissie vooral gebruik gemaakt heeft van centrale archieven in Constantinopel. Voor beide theorieën valt wat te zeggen maar de controverse maakt nader onderzoek noodzakelijk. Quaestoren hebben in de late Oudheid een belangrijke functie bij het opstellen van wetsteksten, ook al was dat technisch gezien het prerogatief van de keizer. Op basis van argumenten van stijl en vocabulair slaagt Honoré er in een nogal technische bijdrage in wetten uit de periode van Theodosius II in een twaalfstal groepen onder te brengen en elke groep toe te schrijven aan een bepaalde quaestor.